

Lodhu lodhu ìní nà òndè nà Èbhòlà bhayi dzù adhi.

1. Àdzì bhé òndè nà Èbhòlà?

Òndè nà Èbhòlà mùsedì ayi (itù ní àkatagà òndè kɛtɛ), òndè nà íkókú ayi, àba mùsùfù ayi, àmùdó nà àkisonde òndè ndìle àní adhi àkúlénì mòbhi 90, ìndà nà Èbhòlà bhayi níbà ní, òdzí tá nà filovirus bhayi kèke ayi. Òndè nà Èbhòlà mùsedì ayi àkukà úubà itù ní 1972 àní, íkeli àní òndè kékú èdzo áwé èdhi àní kakèfù àmùdó, édhi ayi kadza íbhógú nà Yambuku kèke bà, íbhógú ndìle kadza uwè nà Èbhòlà kpi, République Démocratique du Congo bání; àba ndìkà kadza íbhógú nà kengbu adhi kèke Soudani bání. Òndè nà leyi kísúkàní áwé kíngendanì, íngbe ní àtenì òndè ndìle mùngò nzébhí kèke bà.

2. Àdzì bà bhé àmùdó mubà òndè nà Èbhòlà bhayi?

Àmùdó mubà òndè nà Èbhòlà bhayi kòdhi nà àkìsodza òndè ndìle àní adhi iìwi kèke bà. (kàkù ní bhèti àkafù, àkìdhà àba àkanù bho kòdhi ndìlé), Àba àmùdó mubà òndè ndìlé bhèti kiwì ùdhú nà ídzíwù ayi nà àmùdò nà òndè ndìle àní ayi ùmba ayi. Kàkù ní òndè ndìle mùladhi àmùdò ùmba ní bhèti àkìlòdhi ìndà ùmbá kɛtɛ nà àmùdò nà òndè ndìle àní ayi bayi, àba uwè dhékú nà àmùdò ùmba ayi, ìkà áwé àní bhèti àkiwì tédzú, ùdà, tífíwù, àba ùmbá àkpí àba ùmbá ndòlè dzíwù, íkeli àní àwubà òndè nà leyi mùlasì àmùdò íngbá kèke àní bà.

3. Àdhè kodza bhé mòlɛ nà òndè nà Èbhòlà bhayi úubà kèke ní?

Àdhè kodza bhé òda nà òndè nà leyi úubà bhayi kèkè ní? Itùká kìdzi ní, àmùdó nà àkìsodza òda nà òndè nà leyi úubà bhayi kèke adhi ledhi: Awì ìní nà àmùdò nà kìsodza òndè ndìle àní ayi bhadhi nà àkisiwì ìnda kòdzàní òndè àní bà adhi. Àmùdó nà àsiwì abè nà àmùdò kisonde òndè nà leyi àní ayi adhi, abè òlò aàli kìdzí ní.

4. Àdzì níbà bhé àmùdó nà àsùlo òndè nà àmùdò nà kisonde òndè nà Èbhòlà bhayi àní ayi adhi kodza òda nà òndè nà Èbhòlà bhayi úubà kèke ní?

Mòbhi nà àmùdó nà àsùnde òndè nà Èbhòlà bhayi àní adhi bhayi kodza kàlù òndè ní lìvɛ. Ílé níbà, àmùdò kisonde òndè nà Èbhòlà bhayi àní ayi kosà àmùdò nà àkìsodza èlú ìní nà ìdhe mùsìlobhè òndè ndìle úubà mba adhi kìwi àní, ìdhe katè àní oòlo aàlì àmùdò nà kisonde òndè ndìle àní ayi òbénì òndè ní lìvɛ. OMS mùsà abè nà àmùdò nà kisonde òndè nà Èbhòlà bhayi àní ayi bhayi àmùdó nà àsìlùsì ùmbá adhi nà àkìsèndanì adhi kìwi àní. Ìdhe kodza èlú ìní nà íkókú kúkú adhi àní àmùdò ndìle aàli dhú ayi àní. Àdzí bhé àkatè itùnvùní àmùdò nà kisonde òndè nà Èbhòlà bhayi àní aàli kìdzi ní.

5. Àdzì níbà bhé àmùdó nà àsùyà kású ùmbá lùsì àyí ta adhi àkodza òda nà òndè nà Èbhòlà úubà bhayi kèke ní?

Àmùdó nà àsùyà kású ùmbá lùsì àyí ta adhi àkodza kàkù ní òda nà òndè nà Èbhòlà bhayi úubà kèke ní bhèti ìdhe kíngodza èlú ìní nà ìdhé mùsìtùnvù òndè ndìle úubà mba adhi àní, àba bhèti ìdhe mangoyà ìlání kású kìsatè ayi bhàdzi ní, ìdhe mubà òndè nà leyi òbhénì bhèti ìdhé mùlusi àmùdó nà òndè àní adhi. Bhàbè àmùdó nà àsùngínì kású nà ùmbá lùsì bhayi kèke kású òyá dhú ùmbá lùsì àyí ìní nà íngbówù adhi ta, àba àndì àndì adhi ta adhi kòsà àkamongì dò àkèndà àdzí bhé òndè nà leyi mùlasì àmùdò ùmbá, dò àkamùbà àdzí bhé àkìsatè itèni àmùdó ní òndè nà leyi mba itùnvù nì bhayi.

Àmùdó ná ùmbá lùsì àyí ta adhi àkubà òndè ná Èbhòlà bhayi ìbhógú ngbowu ná Guinéyà kèke bà àba Libériya bà, àba Sierra Leone bà, dò àkitayi àdzí bhé àyíkí èlú ìní ná kasodza ìndà ùmba òndè ná leyi mba itùnvú nì dhú ayi.

6. Dò bhé òndè ná Èbhòlà bhayi mùladhi àmùdò ùmbá ní bhèti àkábhàni ìdhengu ùmbá ákpì ndole àní ?

Òndè ná Èbhòlà bhayi mùladhi bho àmùdò ùmba ní bhèti àkábhàni ùmbá ákpì ndole àní àmùdò ná kisodza òndè ndìle àní ayi àní, àkingùbà kodza sókó àndí ìledzi ní. Ìledzi àba àmùdò mùtenì ùti àní kodza àndí aàsí ná òndè ná leyi mùladhi ákpì ùmba bà ndole ùmba ní. Ìle níbà àmùdò mibhà londì kàkú itàyi àba oòto dhú àdzí bhé àkatè itèni àmùdò ní òndè ná leyi úbà mba itùnvúni bhayi ákpì àba ndòlè ùmba àní bà úbà mbání. Kàkú ní àwùtò àdzí bhé àmùdò kámùtùnvùni òndè ná leyi lòdhi mbà ákpì ùmbá-wù kèke àní bàní. Èlú kùwá ná ìlòlò ayi àní OMS mùtenì lèdzi: Kosà bhàbè àmùdò ná Èbhòlà àní adhi àba àmùdò ná àsùngínì àngá dhú adhi àkamùbà tènini òndè ná leyi dzù ní ìléní ìdhe mangìlasi òda ná òndè ná leyi bhayi kèke ní àngá òya kídzi ní uulénì ùmbá-wù ná ìdhe bayi àkamòtò mòdzú òga ná ùmbá lùsì dhu ayi kèke, ìléní àkèndà òndè ná leyi èmbi ìdhe ùmba áwé. Kosà àmùdò ná òndè ná Èbhòlà bhayi àní àkisodza àdhi àkamùbà kàpótè.

Àmùdò ná òndè ná Èbhòlà bhayi àní àkisodza àdhi bhayi kosà àkìlèbhi bho ákpì ùmbá-wù ná mòdzú ná ùmbá lùsì dhu leyi kèke, òndè ná leyi úbà ní livú tìmbá èdzinà. Àba tìmbá vúwe òndè ná leyi úbà ní livú, fletè ìdhe ùmbá-wù kamùlénì òndè ná leyi èmbi. Àkamùlèbhi ìdhe kútú áwé èdzo òndè kàsi ná TP-PCR bhayi mba nì.

Bhèti kólé àkubà òndè ná leyi èmbi kùtú kèke ní, àmùdò ná àsìtùnvù òndè tòdhú ná Èbhòlà bhayi adhi àkatè aadúnì ndole àní ìdhengu itùnvúni bhàyi. Táyítáyí kóyaní kàkú àba kodza oòyànì ní àmùdò ná àsùtò òdhó ná àmùdò ùmbá bhayi adhi ná OMS ìní bho àní bà. OMS mùtona ákpì ní àkàmadunì ndole àní ódzàbà ná ìdhe bhayi itùnvúni bhàyi uulénì tìmbá àmbèdzí ìdzù èdzo oòngó òndè ná Èbhòlà bhayi mùsìlasi ìdhe ùmba ayi ndòlu, uulénì àsìlèbhi ìdhe kútú dhò àkuba òndè ná leyi èmbi ìdhe kùtú kèke áwé èdzo. Òndè kàsi ná Èbhòlà bhayi àkamùlèbhi kùtú kèke àba ùmbá-wù ná ákpì bhayi kèke áwé èdzo dò àkòtò ìdhe ùmba òndè ná leyi èmbi áwé, ìle tàgúní àmùdò ná òndè tòdhú ndìle àsìtùnvù adhi kamòtò udzè mba itùnvúni bhayi ìlèmba, àba àmùdò kamàdzú àdhi òbénì àba àbhà bhèti àkindì ákpì ùmbá-wù, àba àngá òya ná ìdebà ayi ní livú. Èlú kùwá ná leyi àní bhàbè èlú ná àsùlè ùmbá tùnvúni òndè ná leyi mba adhi àkamòtò kángádúnì uwè ná àmùdò ùmba ayi àní. Kosà àkamèdì awì ìní àba, adzù ìní ná àmùdò ná òndè ná Èbhòlà bhayi kèke bà kisodhò adhi ní dzédze àba gígá.

7. Àdzi mùtadhù bhé òndè kàsi ná Èbhòlà mùsedì ayi àní àmùdò kisodza ayi?

Òndè ná Èbhòlà bhayi mùsìlasi àmùdò ùmba ayi méndanì ùmbá èmú ná kàkú ayi, àba ùmbá eèwúnì kànú, àba íkúnà ná kàkú ayi ítúnú ná àmùdò bhayi kèke, òndè udzù àba kàmba oòdza íkúnà, leyi mùtadhù òndè ná leyi mùsúkàni àmùdò ùmba ayi (íkeli àtagà àmùdò kodza ikònzí uwè èmbi). Ìle tàgù ní sùlùbà òndè mùsukà ìlàsí kàkú àbha, àmùdò mukà itódhí, àba uda kònvú oòwà (leyi àtagà àmùdò ùmbá kulénù uwè àní), àba ùmbá ikèsí, íkeli àní kónvú keki mangodza àtè ná ùdhú òya bhayi àní, dò kùtú mukà ìlàfú àmùdò ùmba íkeki àní bà àba tètù àní bà.

8. Mòlóménda nì bhé òyi asibè kèke bhà òndè kùtú ná Èbhòlà bhayi kísodè amùdò ayi?

Áwé ná òndè ná leyi mùsítònì ìlànì ayi, isùwá ná áwé ná òndè kùsìlasi ayi abà ìle kùsítònì àba dò ìle kùsìlafu ílá nì ayi, kodza oòdenì òyi 2 ùlènì òyi 21. Àmùdò ùmbá ayi mùladhi dhèkú ùmbá ní bhèti kólé ìdhe ùmba

ayi kódeni oòmù. Ondè kútú nà Èbhòlà méndanì bhetì àkítayi ilé ònde kiséfasi ayi asùdzá itayi áwé àní àba.

9. Àdzidzi áwé àní bhé amùdò katè kòlò kílòdhu ùmbá lusi tòdhu nà èlu endà tódhú nà kalu ayí?

Ámùdò èdhi nà indà ùmbá òndè kútú nà Èbhòlà kísítonì ayi (èlukètù, ònde udzù, iye ìní kèke oòdzà ikènanì, tódhítódhí, ilánzànì) àkáódzà aàbhànì àmùdó nà àkísíkendé ádhi àní, lebha àkísónde obení kiséndanì òndè nà leyi àní, oòdzà lebha oòngó tìbhù oòlò bhógú nà kiséndanì kisédzà òndè kútú nà Ebolà àní àmùdó kisédzà òndè kútú àkísate oòlo amùdó nà ùmbá lusi àdhi bho bhadumbi nì.

10. Dò bhé lònzì kódzà ònde kútú nà Èbhòlà ìdho dhú nì ?

Lùsì lùsì nà fìtù dhú ayí, ayí nvúnvú nà uwè nà kísíflavo dhu ayi, àkísíklò ayi abà àkasítùnù ayi nvúnvú nà ùmbá ayilangbí ìní kiséndá nì adhi bháyi malimèlali udhú ngáma nà oòdho dhú ayi. Lònzì dhèku nà àkísóya amùdó nà aàsele asadza òndè nà mèsedi èbòla ayi àkísítonì ayi, kútú nà utá bà mèsilavo ayi, kútú nà ùmba ali ásisì ayi, nvúnvú nà kútú bheli èmbi àli dhú ayi. Kàkù ní nvúnvú nà ondè kútú ebólà kíloté nì itùnì ondè kútú Èbhòlà ndílà mbá itùnù nì dhú ní Gineyà èdhi ingbówu àkasílebhì ayi kèke bàní. Òwàyi nà 2015 amùdó 11841 nvúnvú bháwe nà bháyi awudzù bà, àkílebhì, nvúnvú nà asítàga rVSV-ZEBOV.

11. Dò bhé amùdò nà ònde kútú Èbhòlà àní adhi aàwènnù bhogù bàní?

Ungbúnì Ngbówu nà odhò lèmba bhayi (UNL=L'OMS) kíngàsì àkamòdzà ùnnù bhogù awi ìní kèke baní abà amùdó bhèli kèke bàní oòya nvúnvú nà idhè ùmba ondè kútú kísítò nì adhi.

Ámùdó nà ònde kútú Èbhòlà kisasù lèdhi akàmùba nvúnvú èlu áwé nà nvúnvú dhú áwé àkísítibù ayínvúnvú kalù àkísènda nvúnvú abà kenèti adhi te dò àkísàte ondè kútú Ebolà ùnnù adhi. Bhèti amùdò èdhi kondè àyíta abà dò àkíflòndi kondè ondè kútú Èbhòlà ní bà, àwi nà indà bhadhi abà amùdó bhàbe nà bhogù ndíla kèke adhi akàmùtùnù nì indi abà ilùsì abè ùmbá itù ní oòlò oòna dhú ní. Amùdó kpílà nà lònzì nà bhógu kèke adhi bhó obè ní ilòdhu ùdhu àba idhè adhi itìbhù ndidzà èdhi oòlo endá ùmbá nà abè adhi bháyi.

12. Dò bhé aàtè ilùwé onde kútú nà Èbhòlà?

Ámùdó akàtè itùnùvù òndè kútú nà Èbhòlà mbá ní, bhèti àwu nà lèmba itùnùvù nì dhú ayi kodzà àba dò oòto àwébhù kókú àní òndè nà leyi kiséfasi ayi. Ùdhú nà itù ayi kiséndá nì ayi àdhi aàdzá, ingindí ònde kútú kisénnù adhi amùdó ìní nà, asílonì àkísodzà ònde kútú àní adhi abà idhe nà òndè kútú nà Èbhòlà àní àkísodzà adhi, abà íngódzà eèwí dò oòdzà óogi abà ilù kúsí amùdó nà àkísèndanì ònde kútú Èbhòlà àní àkísónde adhi.

13. Dò bhé lònzì nà ondè kútú Èbhòlà mbá ayi kodzá?

Lònzì èdhi àkísílebhì òndè kútú nà Èbhòlà mbá kalù ayi kubànì Gineyà bà íngámá èdhi àkísílebhì ayi. Lònzì nà, àkísítàga rVSV-ZEBOV, àkítayi ita nà èdhi ilèbhì amùdó nà 11841 òwàyi nà 2015 àní. Amùdó nà 5837 nà àkísibà lònzì adhi, èdhi te òndè nà Èbhòlà kíngítonì òyi 10 kèke bàní. Ilèbhì bhàyi dzù bàní, 23 adhi 10 kèke bàní kísítonì adhi dò óbhu lònzì nà leyi ní lívù te idhè nà àkísíngùbà lònzì adhi kèke ní. Ungbúnì Ngbówu nà Odhò lèmba bhayi (L'OMS=UNO) kukà lònzì lebhílebhì òndè kútú Èbhòlà dzúnì, kású

nà Ẹmbá lusi dhu ayi ná ginèyà adhi àní, Ẹmbá lusi ná kàlú ná kèti èmbi àdhi abà sòkungbówu ná nòlovegièna Ẹmbá lusi dhú ná bhógú bhàbe bhayi, ongíní aní amèdó ná bhógu ngbówu dhèkú àní. Kasú èdhi àkíbhà lònzì lèbhí dhú nì, ìlè kèkè àkìbà ita ita àkísunvú adhi kodzà ní isingflevù bà ondè kisi-toni ayi dhèku ná àkúnvú òyi ambèdzí edzo idzù èdhi. Lònzì ná kísùbàní àkisi-lèbhí ondè kutà Èbhòlà mèdi itùn-vú ingáma kàlú ayi òndè ndìle mbani.

***

Translated into Lese by Corneille Melimunvu and Abady Undemolali for Athinkra, LLC from “Frequently asked questions on Ebola virus disease vaccine”, WHO-AFRO, 2018. WHO is not responsible for the content or accuracy of this translation. In the event of any inconsistency between the English and the Lese translation, the original English version (<https://afro.who.int/health-topics/ebola-virus-disease/faq-vaccine>) shall be the binding and authentic version.